

Türkçede Sözcük Türetme Yolları

Methods of Word Derivation in Turkish

Sertan ALİBEKİROĞLU*

Özet

Türkçe, yapı bakımından eklemeli diller grubunun sondan eklemeli diller sınıfında yer alır. Türkçe bu eklerle, isim ve fiil tabanlarından sözlükçül birimler türetir ya da sözcüklerin sözdiziminde kullanımını sağlar. Dildeki yeni kavram ve durumları karşılamak için birleşik sözcük yapmak, örneksene yöntemini kullanmak da Türkçenin sözcük türetmede başvurduğu yöntemler arasındadır. Bunların dışında, Türkiye Türkçesinde kimi dil bilgilik sözcüklerin, bükün yöntemine benzer bir şekilde sözcük tabanlarında ses değişimi yoluyla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ses değişimi yöntemi ve bu yöntemle türemiş dil bilgilik sözcükler incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, türemiş sözcük, dil bilgilik sözcük, ses değişimi yöntemi

Abstract

Turkish as a language is structurally located in the class of "post-agglutinative languages" which is a part of "agglutinative languages" group. By attaching these suffixes, Turkish language derives nouns and verbs based on grammatic words or provides these words to be used in the syntax. Also analogy and portmanteau (combined words) methods are among the other methods of drivings words, in order to meet the new terms and conditions. Beside these, it is observed that some of grammatic words are derived trough switching the voices in the stem of words. In this study, method of voice switching in Turkish and the grammatic words, derived by means of this method is evaluated.

Keywords: Turkish, word derivation, grammatic word, method of voice switch

Giriş

Türkçenin sözcük türetme yollarını konu edinen özel çalışmalar, monografiler henüz yoktur. Konunun daha çok şekil bilgisi incelemelerinde ve Türkçenin yapım ekleri ile ilgili çalışmalarda ele alındığı görülmektedir (Koç, 1996, s. 110; Bilgin, s. 160-163; Korkmaz, 2009, s. 5; Aksan, 1983, s. 34-35; Banguoğlu, 2000, s. 144; Erkman-Akerson, 2008, s. 151, vd.).

Bu çalışmalarda yapı bakımından eklemeli dillerden olan Türkçenin, sözcük köklerini sabit tutup, bir birinden farklı görevleri bulunan yapım eklerini değiştirmeyen bu sabit köklere ekleyerek yeni sözcükler türettiği üzerinde durulmaktadır. Türkçenin, eklemeli dillerin en tipik örneklerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Korkmaz, 2009, 5; s. 9-17; Vardar, 2002, s. 201; Adalı, 2004: s. 17; Toklu, 2003: s. 57).

Türkçede ihtiyaç duyulan pek çok sözcüğün türetilmesinde birinci sırayı yapım eklerinin aldığı tartışmasız bir doğrudur. Yapım ekleri dışında, pek çok dil gibi, Türkçe, dilde yeni varlık ve kavramları karşılamak, yani yeni adlandırmalar yapmak için değişik yollara başvurmaktadır. Türk Dili ile ilgili çalışmalarda bu yolların neler olduğu hakkında verilen bilgiler şöyledir:

Türkçede Sözcük Türetme Yolları

Türk Dil Bilgisi ile ilgili çalışmaların çok azında Türkçenin ve diğer dillerin sözcük yapma yollarının ayrı bir başlık altında incelendiği görülmektedir. Bu başlıklarda konu ile ilgili şu görüşler yer almaktadır:

Ergin, dilde yeni varlık ve kavramları karşılamak için başvurulan seçeneklerin; *1- Yabancı kelime almak, 2- Kelime grubu yapmak, 3- Kelime diriltmek ve derlemek, 4- Kelime*

* Öğretim Görevlisi, Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sertanalibekiroglu@hotmail.com

yapmak olduğunu ve Türkçenin kök ve gövdelere yapım eklerini getirerek yeni sözcükler yaptığını belirtir (Ergin, 1994: s. 219-221).

Ahanov ve Karaağaç, dillerin sözcük türetme ve sözü kullanış sahasına çıkarma yöntemlerini şu şekilde gösterir:

- 1- Ekleme yöntemi: kök veya gövdeye eklerin ulanarak dil bilgilik görevin ortaya çıkmasına (yeni anlamlı sözcük türetilmesine)ekleme yöntemi denir.
- 2- Bükün yöntemi: Belirli kalıpların değişik formlar alması ile türetme ve çekimin gerçekleştirildiği diller.
- 3- Yineleme yöntemi: Az kullanılan bir yöntemdir. Türkçede yol yol, biçim biçim, ağaç mağaç, kapkara, göre göre vs
- 4- Birleştirme yöntemi: Asıl biçimbirimlerin birleştirilmesi ile oluşan sözcük türetme. Hanımeli, açık göz vs
- 5- Yardımcı sözcük yöntemi: İki asıl biçimbirimi ile kurulur, ancak bu iki birimden biri anlam alanını genişleterek ve büyük bilgilere ad yapılarak bağlı biçim birimi haline gelir. Türkçenin birleşik eylemleri, edatlaşma, zarflaşma ve zarf-eylemleşme bu yöntemle yapılmıştır: terk et-, güzel ol-; yazabil-, konuşuver-; ile diye, göre, bakımından, dolayısıyla.
- 6- Yer düzeni yöntemi: Dilin kullanımını sırasında ortaya çıkan söz dizimlik bir olaydır. Türkçe eksiz yaptığı kimi söz dizimlik yapılarda bu yöntemi kullanır: Taş adam, kapı adam, ağaç adam; ayrıca Türkçe söz diziminde yüklem yanındaki cümle ögesi, cümle vurgusunu taşıyan ögedir: Dün okula seni görmeğe geldim.
- 7- Vurgu yöntemi: Vurgunun yapımlık ve çekimlik bağlı birim olarak kullanıldığı yöntemdir. Türkçe vurguyu anlam ayırt edici bir düzenek olarak kullanmaz: Örneğin Rusçada замо́к (şato); замо́к (kilit) (Ahanov, 2013: s. 300-313; Karaağaç, 2012a, s. 251-253).

Eker, bütün dillerde söz varlığını geliştirmenin 1- Türetme, birleştirme veya ödünçleme yapma, 2-sözcüklerin sınıfını değiştirme ve 3-Anlam değişiklikleri yapma şeklinde üç ana başlık altında toplanabileceğini belirttiikten sonra belli başlı sözcük türetme yollarını şöyle sınıflandırmıştır:

- a. Kalıplaşma: Türkçede çekim ekleri ve tümcelerinin asıl işlev ve görevleri dışına çıkarak kalıplaşması yolu ile: üste (üst+e), girdi (gir+di), Yaşar (yaşa- + ar), toptan (top+tan)
- b. Türetme: Ad ya da eylem tabanlarına (kök/gövde) yapım ekleri getirerek yeni sözcükler yapma: sarkaç (sark+aç), birlik (bir+lik), iletken (ilet+ken)
- c. Birleştirme: İki sözcüğün genellikle tamlama ile bir araya gelerek yeni bir kavramı karşılama: asbaşkan, sağlık ocağı, yüzbaşı, örtbas vd.
- ç. Karma: İki sözcüğün hecelerini ya da parçalarını bir araya getirerek yeni sözcük oluşturma yoludur: albay (alay+bay), ordonat (ordu+ donatım), arge (araştırma+geliştirme), gerzek (geri+zeka) argo vd.
- d. Kısaltma: Sözcüklerin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulur: AT (< Avrupa Topluluğu), GAP (< Güneydoğu Anadolu Projesi); Kimi zaman bir sözcüğün ilk hecesi ya da bir bölümü ile aynı kavram ifade edilebilir: İbo < İbrahim, kilo < kilogram, İng: lab < laboratory vb.
- e. Derleme: Yazı dilinde kullanımdan düşmüş fakat halk dilinde kullanılan kelimelerin yeniden yazı diline kazandırılması ile: alan, araç, asalak; yatadüşmek, yatağan (I) çok yatan, çok uyuyan, tembel; yatağan(II) kanuna benzer bir müzik aracı vb.
- f. Tarama: Yazı dilinde unutulduğu için yerini yabancı asıllı sözcüklere bırakmış olan fakat eski Türkçe metinlerde yer alan kelimelerin yazı diline kazandırılması: bildiklü (tanıdığı çok olan), bilecen (her şeyi bilen, anlayan), bilegen (iyi bilen) vb.
- g. Diğer: Anlam Kayması: Sözcüğün yeni bir kavramı, nesneyi göstermesi. Metaforik gelişme olarak da adlandırılır. Ters (geri) türetme: Örneğin ayılmak bayılmak sözcüklerindeki /l/ ögesinin edilgenlik eki olduğu sezilenmiş ve argoda kullanılan ay- ve bay- sözcükleri ile geri türetme yapılmıştır. Uydurma: Var olan morfolojik ögeden ve/veya kurallardan yararlanmaksızın, kasıtlı yaratma yolu ile belirli amaçlar için yeni bir sözcüğün oluşturulmasıdır: Örneğin uyar, bayan sözcüklerinin herhangi bir bilimsel açıklaması yoktur. İşlevsel değişim: Aynı biçimin farklı söz dizimsel işlevlerde kullanılmasıdır: kumsal ve uysal örneklerinde yer alan (-sAl) ekinin sıfat yapma eki işlevinde kullanılması... Ödünçleme: Örneğin ahtapot, körfez, demet Yunancadan; futbol, egzoz, damper İngilizceden; derya, arzu, müjgan Farsçadan alınmıştır... (Eker, 2013, s. 314-322).

Eker, *b.türetme*” maddesi içerisinde sözcük türetmenin diğer bir yönteminin de örnekseme olduğunu belirtir:

Sözcük türetmede başvurulan yöntemlerden biri de yabancı sözcüklere benzetme, bir başka deyişle örneksemedir. Örnekseme, bir kelimenin ses ve yapı özelliklerinin örnek alınarak başka kelimelerin türetilmesidir: Fr. école = okul; Fr. image = imge; Osm. bu’ud = boyut vd. (Eker, 2013, s. 315-316).

Genel dil bilim ile ilgili kimi çalışmalarda da dillerin sözcük yapım yolları üzerinde ayrıntılı açıklamalara rastlanılmamaktadır. Bu tür çalışmalarda konuya eğilen kimi araştırmacıların görüşleri ise şöyledir: 1- Biçimbirimlerin kullanıldığı türetim: yeşil-yeşillik. 2- Varolan sözcüklerin biraraya getirilmesiyle kurulan bileştirim: hanımeli. 3- Varolan (hâlâ kullanılmakta olan ya da eski) sözcüklere yeni anlamlar yüklenmesi: Alm. *Weib* eskiden genel anlamında kadın, şimdi olumsuz içerikli. 4- Eğretilmeli kullanımlar: ‘izin vermek, mümkün kılmak’ anlamında *yeşil ışık yakmak*. 5- Düzdeğişmeceli kullanımlar: ‘evini, ailesini kaybetti’ anlamında *ocağı söndü*. 6- Yansımalı sözcük türetimi: ‘bilgisayarda tuşların üstüne basmak’ anlamında *tıklamak*. 7- Özel adlardan oluşturulan sözcükler: Röntgen adlı bilim adamının adının hem Almancada hem de Türkçede eylem ya da eylem parçası olarak kullanımı: Alm. die lunge röntgen-akciğer röntgeni çekmek. 8- Yabancı dilden sözcük almak: bilgisayar yerine kompüter/ computer. 9- Sözcüklerin kısaltılarak birbirine eklenmesiyle oluşturulan kısaltma sözcükleri: ‘gözlerin hızlı hareketi’ anlamına gelen rapid eye movement sözcüklerinin baş harflerinden oluşan Rem-Phase /rem-dönemi. (Aksan, 1995, s. 365; Huber,2008, s. 211-212).

Yukarıdaki verilerden dikkati ilk çeken konu bu verilerin Türkçede ve diğer dillerde “*sözcük yapım yolları*” mı yoksa “*sözlük hazinesini geliştirme yolları*” mı olduğudur. Burada her iki yönteminde sözlük hazinesini genişleten yöntemler olduğu savunulacaktır. Ancak sözcük türetmek ile sözcük hazinesini genişletmek temelde farklıdır. Çünkü sayılanlar arasında yapım eki ile türetme, vurgu yöntemi, birleştirme yöntemi dışında kalan kısaltma, eğretilme, karma, yer düzeni yöntemi gibi yöntemler sözcük türetmeden çok var olan sözcüklerin anlam ya da yapıları ile oynamaktan ibaret yöntemler olarak gözükmektedirler. Var olan ya da türetilmiş sözcüklerde anlam genişlemesi, daralması, farklılaşması vb. olaylar sonucu ortaya çıkan olaylardır. Sözcük türetmek ise en basit şekliyle; bir varlığın adlandırılması için anlam ve biçim birim açısından ilk şeklin ortaya konmasıdır. Örneğin; göz sözcüğü kavram alanına ait olan göz+lük, göz+cü, göz-le+m sözcükleri yeni bir adlandırma, yeni bir sözlük birim olarak ekleme yöntemi ile ortaya çıkmışlardır. Ancak organ adı olan göz sözcüğünün, “çekmecenin gözü”, “suyun gözü”, “yaraların göz göz olması” vb. anlamlarda kullanımı sözcüğün türemesi değil sözcükteki anlam olayları sonucu ortaya çıkmıştır.

Yukarıda sayılmış olan ödünçleme, yabancı dillerden sözcük alınmasıdır, bir sözcük türetme değil, söz hazinesini zenginleştirmektir. Yine, yansıma sözcükler her dilde ad kökü olarak kabul edilir, bu işlem doğadaki seslere insan dilinde sözlük bilgilik karşılıklar ve anlamlar yükleme işlemidir.

Sözcük türetme yöntemleri arasında sayılan kısaltmalara gelince; AT (< Avrupa Topluluğu), GAP (< Güneydoğu Anadolu Projesi); OHAL (< Olağanüstü Hal), TARİŞ (< Tarım Satış Kooperatifleri Birliği), TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu); İbo < İbrahim, kilo < kilogram, İng: lab < laboratory vb. kısaltmalar da daha çok zaman ve yazıdan tasarruf, bir tür en az çaba yasası gereği başvurulmuş olan yöntemlerdir. Bunlar sözcük yapım yolu olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü kısaltmaların öncelikle açılımları dil kullanıcılarının bilincine yerleşir, sonra kısaltma bilince kodlanır. Açılımı bilinmeyen kısaltmalar herkes için meçhuldür. Herhangi bir dilin pek çok kullanıcısı açılımını bilmediği kısaltmaları da kullanabilir, ancak bu kullanımlar dilde kısaltmaların varlığını öğrenmiş olduğu içindir. Yani kısaltma yapılarını genellediği için sözlük birim olmadığını anladığı bu yapıların bir açılımları

olduğunu tahmin eder, bu nedenle de açılımını bilmesede de kısaltmayı öğrenmiş olduğu kalıp içerisinde rahatlıkla kullanabilir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, anlam değişikliği ile ortaya yeni sözcükler çıkmamakta yalnızca var olan sözcüklere dilin ihtiyaç duyduğu kavram ya da varlıkların karşılanması görevi yüklenmektedir. Bu da daha çok anlam bilgisi içerisinde ele alınmalıdır.

Kalıplaşmada verilen örneklere bakıldığında; “üste (üst+e), girdi (gir+di), Nurdan (nur+dan), toptan (top+tan)” sözcüklerindeki eklerin birer çekim eki olmalarına rağmen yapım eki gibi kullanıldıkları görülmektedir. ecole’nin örnekseme yöntemi ile okul’a dönüşmesinde olduğu gibi kalıplaşmalarda da örneksemenin etkisi bulunmaktadır (Karaağaç, 2012, s. 114). Derleme ve tarama ise dilin uzak veya yakın tarihlerinde kullanımdan kalkan ya da konuşma dilinde yaşayan sözcüklerini yeniden kullanım alanına, standart yazı diline kazandırma çabışmalarıdır. Yeni sözcük türetme değildir.

Buna göre Türkçede sözlük hazinesini zenginleştirme yollarının; 1- Türetme [sözcük tabanlarına (kök ve gövdelere) yapım ekleri getirmek], 2- Birleştirme, 3- Derleme ve tarama, 4- Örnekseme, 5- Ödünçleme, 6- Eğretileme (deyimler, imgeler vb.), 7- Özel adların varlık ya da kavram adı olarak kullanılması [röntgen, jilet (traş bıçağı), selpak (kâğıt mendil) vb.], 8- Kısaltma;

Sözcük türetme yollarının ise; 1- Türetme [sözcük tabanlarına (kök ve gövdelere) yapım ekleri getirmek], 2- Birleştirme, 3- Örnekseme olduğu söylenebilir.

Bu üç yolun dışında, adı konmamakla birlikte, Türkçe sözcüklerin tabanlarında (kök ve gövdelerde) ünlü ve ünsüz sesleri değiştirmek suretiyle yeni anlamlı sözcükler türetildiği görülmektedir. Türkçenin sözcük türetmek için kullandığı bu yöntem şöyledir:

Türkçede Sözcük Türetmede Ses Değiştirme Yöntemi

Türkçenin yeni sözcük türetmek için kullandığı “ses değiştirme yöntemin”e bir giriş olmak üzere sözcük türetmede bükün yöntemini hatırlamak konunun karşılaştırılabilirliği ve tartışılabilirliği için yararlı olacaktır.

Ses değişikliğine giderek yeni anlamlı sözcük türetme ya da sözcüğün görevini belirleme bükünlü dillerin en belirgin yapı özelliğidir. Bükün yöntemini; sözcük tabanlarında ses yapısının değiştirilmesiyle dil bilgilik anlamlar oluşturulması (Ahanov, 2013, s. 302) ve adlarda cinslik (eril, dişi, nötr), sayı; eylemlerde kişi, zaman, kip, çatı vb. özelliklerinin belirlenmesi (Vardar, 2002, s. 52) yöntemi şeklinde açıklamak mümkündür.

Örneğin; Arapçada belirli kalıplar vardır ve bu kalıplarda ses değişikliğine gidilerek (daha çok ünlü sesler) yeni anlamlı sözcükler türetilir:

‘yazmak’ fiilini oluşturan kök harfler: ك ت ب (k-t-b) ve bu kökten türetilmiş bazı kelimeler: كتاب / kitâb / kâtib / kitâbe

İngilizcede de man (adam) men (adamlar); mouse (fare) mice (fareler); drink (içmek şimdiki/geniş zaman), drank (geçmiş zaman) drunk (geçmiş zaman sıfat-fiil şekli); these (bunlar), those (şunlar) vb. örneklerde görüldüğü üzere, ses değiştirme yöntemi ile sözcüklerin ya görevleri belirlenmiş ya da sözcüklerden yeni anlamlı sözcükler türetilmiştir.

Türkçede de bükün benzeri bir yöntem olan “ses değiştirme yöntemi” ile hiç de azımsanmayacak sayıda sözcük türetildiği görülmektedir. Bu yöntemin Türkçede de bulunduğunu Mehmet Kara “Ayrı Düşmüş Kelimeler” adlı çalışmasında geniş bir şekilde ele almıştır. Bu çalışma Türkçede, Türkçe veya yabancı sözcüklerde ses değiştirme yöntemi ile yeni anlamlı sözlükçül birimlerin ortaya çıkmasını ele alan bir monografidir.

Kara, ses değiştirme yöntemi ile ortaya çıkan yeni sözlükçül birimler için “fono-semantik başkalaşma” terimini ortaya koymuştur. Fona-semantik başkalaşmayı; “Aynı kelimedede meydana gelen ses ve anlam değişmesi” olarak tanımlamıştır (Kara, 2011, s. 20). Türk lehçelerinde fono-semantik başkalaşmaya ilk olarak Schott ve Cruntsel’in değindiğini belirten Kara, Clauson, Tietze, Nagayev, Caferov, R. Rahmeti Arat, O. Nedim Tuna gibi Türklük Bilimi uzmanlarının da yer yer konuya değindiklerini bildirmektedir. Ayrıca Yunus Memmedov’un, Kara’ya ait olan fono-semantik başkalaşma yerine, “fono-semantik farklılaşma” terimini kullandığını ve bunu; “Sözün anlam ayrıntısı ile fonetik şekli bir dengeleşme arz ettiğinde, daha doğrusu ses değişimi ile mana değişimi paralel yürüdüğü zaman sözün ses ve anlam değişmesi yani bir çeşit fono-semantik farklılaşma meydana gelir” şekilinde tanımladığını aktarmaktadır (Kara, 2011, s. 20-25).

Ayrı Düşmüş Kelimeler adlı çalışmasında Kara ses değişimi yöntemini / fono-semantik başkalaşmayı; 1. Türkçe kelimelerde fono-semantik başkalaşma, 2. Alıntı kelimelerde fono-semantik başkalaşma olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Birinci başlıkta sözcük içi ve sonunda Genel Türkçe ile Çuvaş Türkçesi arasındaki r~z ve l~ř denkleğine uzanan kör- ~ köz-, bür- ~ büz-, yıldız ~ yıldır, vd.; Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki belik ~ bölük, bıçkı ~ biçki, bor ~ boz, kertik ~ gedik, vd.; ikinci başlıkta abdal ~ aptal, acar ~ gıcır, cihaz ~ çeyiz, skala ~ iskele, baz ~ baza, abajur ~ panjur, vd. sözcükleri incelemiştir (Kara, 2011, s. 37).

Karaağaç’ın, “Türkçenin Dil Bilgisi” adlı çalışmasında, ünsüz değişmeleri ile ilgili örnekleri göstermek için verdiği tabloda, ses değişmesi esasına dayalı sözcük türetildiğini ifade etmemekle birlikte, verilenler bu yöntemi düşündürmektedir.

Tablo 1: Ünsüz değişimi

		yaz-	yazğı		
	Yaz-	yas-	yassı	yastık	yasla-n-
Yad-	Yat-	yatak			
	Yay-	yayğı	yaygın		

(Karaağaç, 2012a, s. 119).

Hacıeminoğlu yukarıdaki yaz-, yat- ve yay- fiillerini “yâ- (uzun ya-)” şeklinde bir köke indirgemektedir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 29). Buna göre de -z-, -t-, -y- fiilden fiil türeten ekler olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Türkçede -z- ve -t- fiilden fiil türetme ekleri bulunmaktadır (Tekin, 2000, s. 96-97; Ergin, 1998, s. 211-214) fakat, bu ekler fiile ettirgenlik veya oldurganlık anlamı katmaktadırlar. Yaz- ve yat- fiillerinde ettirgenlik yoktur. -y-’nin durumu ise daha farklıdır. Yarı ünlü olan bu ses /y/ Türkçede bir türetme eki olarak isim ya da fiil tabanlarında kullanıldığına rastlanılmamıştır. Ayrıca, yat-, yaz-, yay- kavram alanına dahil olan yassı, yastık, yaslan- fiillerindeki -s- sesinin, yapımlık biçim birim olduğu da düşünülemez. Çünkü Türkçede fiil ya da isimlerden yeni sözcük türeten böyle bir biçim birimle de karşılaşılmamıştır. Eren de yastığaç ‘üstünde hamur açılan tahta’ sözcüğünün kökünü yas- ‘yaymak’ ile ilişkilendirmiş, ayrıca yastık sözcüğünün kökündeki yas-’ın da Türkçede yat- Çuvaşçada sıt- fiilleri ile ilişkisini açıklarken Türkçedeki yat- ve yas- ilişkisine dikkat çekmiştir (Eren, 1999, s. 442-443). Clauson ise yas- ~ yaz- ilişkisine değinmiştir (Clauson, 1972, s. 973).

Yine, Hacıeminoğlu’nun ad- fiili ve bu fiilin kökü hakkında verdiği bilgiler ses değişimi yöntemine işaret etmektedir. Ad- (ayrılmak) ad+ak (ayak) (Hacıeminoğlu, 1991, s. 18) sözcüklerindeki ad- fiilinin kökünün a- fiili olduğunu düşünmektedir. Fiilin kökü a- ve bundan ilk türeyen şeklin de ad- olduğunu düşünelim. Bu ad- (ayır-, ayrıl-, başkalaş-) tabanı at- (kendinden uzaklaştır-), az- (yoldan çık-, doğrudan ayrıl-) ve aç- (sabit bir noktadan uzaklaş-) anlamlarını taşıyan ve aslında ad- tabanının taşıdığı anlamların farklı yönlerini ifade eden dil bilgilik sözcüklere ses değişimi yöntemi ile dönüşmüşlerdir.

Burada “*a- fiil köküne gelen “-t-, -z-, -ç-, -d-” eklerinin fiilden fiil yapım ekleri olduğu, bu nedenle at-, az-, aç- ve ad- şekillerinin her birinin ekleme yöntemi ile türemiş sözcükler olduğu düşünülebilir. Eski Türkçede geçişsiz fiilden ettirgen, oldurgan çatılı fiil tabanları yapan -d-, -t- ve -z- ekleri bulunmakta -ç- ise kaynaklarda geçmemektedir. Bunlardan etken fiil yapan yalnızca -d- ekidir [1-d- : (göndermek, bırakmak), ko-d- (koymak), to-d- (doymak)] (Tekin, 2000, s. 95). -t- ve -z- ettirgen, oldurgan çatılı fiiller türetmektedirler: ag-ı-t- (dağa kaçirtmak, sürmek), ak-ı-t- (akın ettirmek, akın etmek); tut-u-z- (tutturmak, yakalatmak), ud-u-z- (sevk etmek, önderlik etmek) (Tekin, 2000, s. 96-97). at-, az-, aç- ve ad- fiilleri ise etken fiillerdir. Bu açıdan ele alındığında at-, az-, aç- fiillerinin ad- tabanından ses değişimi yöntemi ile ortaya çıktığı görülmektedir.

Ses değiştirme yöntemi ile Türkçede yeni anlamlı sözcük türetildiğine dikkat çeken isimlerden biri de Üçok’tur. Üçok;

Türkçede bir fiili ettirgen (factitif) yapmak için, istisnasız olarak -dir, -dır, -tir, -tır, -ter ekleri kullanılır. Bu istisnasızlık yalnız emmek fiilinden gelen em-zir-mekde bozular. Mamafih bu ettirgen fiilin yanbaşında kurala uygun olan bir de em-dir-mek fiili vardır. Fakat emdirmek arasında mana bakımından ne kadar büyük fark olduğu malumdur. Birincisi (emdirmek) her şey hakkında kullanılabildiği halde, mesela kan emdirmek, süt emdirmek, zehir emdirmek gibi, ikincisi yalnız ve yalnız bir anne veya kadının bebeğe süt emdirmesi bahis mevzuu olduğu vakit kullanılır. Türkçede ettirgen fiillerin bir diş kapanma fonemi yerine bir sesli sızıcı fonem ile teşkil edildiği bir tek yer mevcuttur, o da bu emzirmek fiilidir. (Üçok, 2004: 33).

Üçok bu yönteme dikkat çekmekle birlikte örneği bu yöntemin dışındadır. Çünkü Eski Türkçede -z şeklinde bir fiilden fiil türetme eki bulunmaktadır ve bu ek de edilgen çatılı fiiller türetmektedir: tutuz- (tutturmak), uduz- (sevk etmek), utuz- (oyunda yenilmek) (Hacıeminoğlu, 1991, s. 25-27; Tekin, 2000, s. 97; Gabain, 2007, s. 55; Korkmaz, 2009, s. 109; Şen, 2016, s. 62), sözcükleri gibi bir de “emiz- (emdirmek)” şeklinde bir fiil tabanı bulunmaktadır (Bayat, 2008, s. 73).

Bu yönteme değinen Aydemir, “ucu aşma, tepeyi dolanma, üzerinden atma, çıkarmak, soyunmak” gibi anlamları olan “suç” sözcüğü ile “sırt, arka” anlamları da bulunan “uç” sözcüklerinin ses değişimi yoluyla türediğini ve Türkçede yeni sözcük türetmenin yaygın bir yolunun isim veya fiillerin bir sesini değiştirme ya da bir harf eklemeye olduğunu belirtmektedir (Aydemir, 2012, s. 140-141).

Ali Tan, “Türkçede Ortak Köklü Kelimelerde Anlam Farklılaşması: Tavan ve Taban Örneği” adlı çalışmasında taban > tavan ilişkisini ses ve anlam değişmesi açısından incelemiştir. Bu sözcüklerin ortak kökten türemiş şekiller olduğuna dikkat çeken Tan, barış > varış ve saban > sapan örneklerini de vermiştir (Tan, 2015, s. 865-876).

Ses değişimi olayına bir başka örnek de (koz >) köz ~ kor sözcüklerinin durumudur. kor (ateş) ve köz (< koz) sözcüklerinin etimolojileri üzerinde duran Hasan Eren, ses olaylarından bahsetmiş fakat bir açıklamada bulunmamıştır (Eren, 1999, s. 252/263). Bizce köz (< koz) sözcüğü “kor” sözcüğünden ses değişimi yöntemi ile türetilmiştir. Kara bu sözcüklerin Türkçe ve Çuvaşça arasındaki r ~ z denkliği esasında aynı kökten ortaya çıkmış iki ayrı sözlükçül birim olduğunu belirtmektedir (Kara, 2011, s. 44-47).

Bunların dışında Türkiye Türkçesinden tespit ettiğimiz aynı kavram alanında yer alan yakın anlamlı ya da zıt anlamlı olarak sözcük tabanlarında (kök/gövde) ses değişimi yöntemi ile türemiş kimi sözcükler de şunlardır:

parmak: Bu sözcüğün par-mak şeklinde ayrılabilceği göze ilk çarpan durumdur. Fiilden isim yapma eki -mak çıkarıldıktan sonra par- şekline ulaşılır. Bu şekliye sözcük Türkiye Türkçesi kullanıcıları için bir anlam vermemekte; ancak par- kökü bar- (var-) şeklini çağrıştırmaktadır.

“parmak 1. “insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri”; 2. “bir tekerleğin merkezinden çemberine kadar uzanan çubukların her biri”. Ağızlarda barmak olarak da geçer.

Sözcük, Türkmen, Balkar, Nogay, Kazan Tatar, Karakalpak, Kazak, Kırgız Türkçelerinde “barmak”, Teleüt Türkçesinde “parmak”; Küerik Türkçesinde “mermek” ve Çuvaş Türkçesinde “pürne” şeklinde görülmektedir (Eren, 1999, s. 325).

parmak > varmak, bermek > vermek biçimleri arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Bu sözcükler uzatmak, uzamak, ileri doğru hamle yapmak kavram alanı içerisine dâhil olan sözcüklerdir. Buna göre, bar-, ber- ve buradan hareketle vücut organı olan el ve ayakların uzanan son kısımları anlamında “barmak (> parmak)” sözcüğü üzerinde karar kılınmıştır. Daha sonra, bar- şekli her ne kadar var- şekline değişse de bar- fiili ile barmak ismi arasındaki anlam farkını pekiştirmek için yeniden bir ses değişimine gidilmiş ve Türkiye Türkçesi standart dilinde yeni bir sözlük birim olarak “parmak” şekli ortaya çıkmıştır. Ağızlarda ise sözcüğün “barmak, barnak vb.” şekilleri bulunmakta birlikte temelde ise parmak (<barmak) ile var- ses değişimi yöntemi ile iki ayrı sözlük birim olarak görülebilir. Bar- (var-) ~ ber- (ver-) (~ ber-i gel-) arasında da böyle bir ilişki olabilir. Çünkü ver- eylemini gerçekleştirmek için öncelikle var- gibi bir harekette bulunmak, hedefe ulaşmak gerekir.

Kara, barış ve varış sözcüklerinin de ses değişimi yöntemi ile ortaya çıktığını belirtmektedir (Kara, 2011, s. 51).

tanış-: Bu sözcük ses yakınlığı bakımından ilk önce “danış- “ sözcüğünü akla getirmektedir. Tanış- sözcüğündeki işteşlik eki çıkarıldığında tanı- şekli ortaya çıkar, danış- sözcüğünden de işteşlik eki çıkarıldığında danı- şekline ulaşılır. Burada Türkçenin tanı- ve danış- şeklinde iki farklı kök fiile sahip olduğunu düşünmeye gerek yoktur. Bu iki sözcük ilk şekil olması daha kuvvetli olan tanı- sözcüğünde ön seste t- > d- değişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Aynı kavram alanına dâhil olmakla birlikte tanış- ve danış- farklı anlamlara gelen iki sözlükcül birim haline gelmişlerdir. Tarihi metinlerde “istişare et-” anlamında da kullanılan tanış- fiilinin bu anlamı ise anlam genişlemesi olarak değerlendirilmelidir.

Tanı- 1. “daha önce görülen, bilinen bir kimse veya bir şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu anımsamak”; 2. “daha önce görmüş olmak, bilmek”; “bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek”(Eren, 1999, s. 393; TS., 2011, s. 2261). Açıklaması ile Eren’in etimoloji sözlüğünde ve TDK Türkçe Sözlük’te yer almaktadır. Danış- ise TDK Türkçe Sözlük’te; “Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek” (TS., 2011, s. 593) olarak açıklanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde “konuş-” anlamı yanında; “1. Söylemek, anlatmak, nakletmek, bildirmek, sözle ifade etmek. // Konuşmak, 2. Bir dilde düşüncesini güzel bir şekilde ifade edebilmek. 3- Sohbet etmek. 4- Düşüncesini söylemek, fikir yürütmek, müzakere etmek. 5- Nutuk söylemek, konuşma yapmak. 6- Bir şeyin değeri hakkında bir karara varmak, anlaşmaya varmak. 7- Bahsetmek, haber vermek, yazmak.” (Altaylı, 1994, s. 231) anlamlarına da gelmektedir. Bu bilgiler sözcüğün tanı-, bil-, bilgi edin- kavram alanına dâhil olduğunu göstermektedir.

taş: “taş” sözcüğü Eren’de “rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” (Eren, 1999: 396); TS’de: “1. Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde: Kireç taşı, Oltu taşı. 2. Bu maddeden yapılmış, bu maddeden oluşmuş...” (TS, 2011, s. 2277).

dış: TS’de; “1. Herhangi bir cisim ya da alanın sınırları içinde bulunmayan yer, hariç, iç karşıtı. 2. Bir konunun kapsamına girmeyen şey...” (TS, 2011, s. 652) olarak açıklanmıştır. Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren rastlanılan “taş” sözcüğü bugün Türkiye

Türkçesinde ses değişimleri sonucunda “dış” olarak tek başına; üzerine yapışmış olan eski yön gösterme eki “-garu, -aru, -ru” ile birlikte “taşra” sözcüğünde yaşamaktadır.

“taş” sözcüğünün “dış” şekline değişmesi Türkçenin tarihi sürecinde yaşanan ses değişmelerinin olağan sonuçlarından biridir. Sözcük Çuvaş Türkçesinde “çul”, Moğolcada “çılağun” olarak tespit edilmiştir (Eren, 1999, s. 396). Bu şekiller “taş” sözcüğünün Türkçenin akrabalık ilişkisi olan lehçe ve dillerdeki şekillerinden başka bir şey değildir. Burada sözcüğün anlamında meydana gelen farklılık üzerinde durmak gerekmektedir. Bu da, Türkiye Türkçesinde taşra sözcüğünde Eski Türkçe şekli korunan sözcüğün bu eski şekli olan “taş” şeklinin, Eren’de ve TS’de açıklandığı gibi, “rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” anlamı kazanması; iç’in karşıtı olan “taş” anlamını ise “dış” şekli üzerinden devam ettirmesidir (Clauson, 1972, s. 556-557; Tietze, 2002, s. 566). Burada, katı ve sert madde karşılığı olan sözlük birim “taş” ile iç’in karşıtı sözlük birim olan “dış” ses değişimi yöntemi ile sözlükçül birim olarak ortaya çıkmıştır.

Burada, ayrı bir çalışmada ele alınmaya çalışıldığından, yalnızca Özbek Türkçesinde taş ve dış ilişkisini gösteren bir örnek vermek konu hakkındaki düşüncelerin yönünü belirlemek için yararlı olacaktır. Özbek Türkçesinde de ташқи ташқи dış (Yusuf, Tulum, 1994, s.141) ve тош таш taş (Yusuf, Tulum, 1994, s. 151) sözcüklerinde ses değişimi yöntemi görülmektedir.

abdāl: Arapça’dan Türkçeye geçtiği düşünülenii (TS., 2011, s. 3) sözcüğün anlamı TS’de: “abdāl: 1. Gezgin, derviş; Dilenci kılıklı, üstü başı perişan; “Abdal: 1. Safeviler devrinde İran’da yaşayan Türk oymaklarından biri. 2. Anadolu’da yaşayan oymaklardan bazıları: Geygel abdalları. 3. Tasavvufta manevi üst bir rütbe.” (TS., 2011, s. 3); aptal ise TDK Güncel Sözlük ve Büyük Türkçe Sözlükte Arapçadan alındığı düşünülen abdāl sözcüğüne bağlanmakta ve anlamı; “1. sıfat Zekâsı pek gelişmemiş, zekâyoksunu, alık, ahmak, alık salık, 2. ünlem Küçümseme ve azarlama bildiren bir seslenme sözü” (<http://www.tdk.gov.tr/index>) şeklinde açıklanmaktadır. Türkçede abdāl ve aptal sözcükleri arasındaki anlam farkları dil kullanıcılarınca bilinmekte ve bu iki sözcük karıştırılmadan kullanılabilir. Arapçadan Türkçeye girmiş olan “abdāl” sözcüğünün Türkçede farklı bir sözlükçül birime dönüşmesi yalnızca sözcükte ses değişimi yöntemi “abdāl > aptal” uygulanarak gerçekleştirilmiştir (Kara, 2011, s. 135).

Bu örneklerden hareketle, Türkçede dil kullanıcıları zamanla ortaya çıkan yeni durum ve kavramları karşılamak üzere ortaya çıkan yeni kavram ve durumların ayrı sözcük birimlerle karşılanması gerektiğini düşünmeye başladıkları zaman ilk önce bu durum ve kavramların kavram alanına dâhil olan sözcük tabanlarına yeni yapımlar ekleri ile sözcük türetme, birleşik sözcük yapma yoluna başvurmakta bazen de sözcük tabanındaki bir ya da birkaç seste değişikliğe gitmektedir. Bu ses değiştirme sözcüğün kökünde olabileceği gibi sözcüğün aldığı ekler üzerinde de olabilmektedir.

Yukarıda verilen sözcükler dışında, bazılarında Kara’nın eserinde de yer verilen, Türkiye Türkçesinde aynı kavram alanında yer alan yakın anlamlı ya da zıt anlamlı olarak sözcük tabanlarında (kök/gövde) ses değişimleri sonucu türemiş olduğunu düşündüğümüz sözcükler şunlardır:

bek (bek-çi), pek (pek-iyi) (sağlamlık, güçlülük kavram alanı). Türkiye Türkçesi ağızlarında çok anlamında pek yerine bek kullanımı bir ağız özelliği olarak görülmelidir. Clauson emin olmamakla birlikte “bek~berk~pek” arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş (Clauson, 1972: 323); kara ise bu ilişkiyi kabul etmiştir (Kara, 2011, s. 92).

bıç- > biç- : bıçak, bıçkı > biçki fakat, (bıçkı = marangoz aleti), biçki (biçki nakış kursu, biçki = terzilik terimi), Clauson ve Kara bıç- ~ biç- ~ buç-uk ilişkisine değinmişlerdir (Clauson,

1972, s. 292-294; Kara, 2001, s. 52). Tietze, bıç- bıç- ilişkisini Clauson'dan aktarmakla yetinmiştir (Tietze, 2002, s. 336).

bıl- > *bul-* > *bel* “işaret” (tanımak, öğrenmek kavram alanı)

boz- > *bur-*, *büz-*, *bük-* (bu sözcüklerin tamamı bütün, tam ve düzgün nesnelere şeklini değiştirmek kavram alanında yer almaktadır, fakat her biri bütün üzerindeki farklı bir etkiyi anlatmaktadır). Kara, *bür-* ve *büz-* ilişkisini ele almıştır (Kara, 2001, s. 41).

çal- > *çel-* (bir şeyden ayırmak, vazgeçirmek, değiştirmek kavram alanı)

çık- > *çek-* ve *çık-* (ayrılmak, ayırmak kavram alanı) > *çak-* zıt anlamlısı (aynı kavram alanı)

tér- > *der-* > *dür-* (toplamak, yığmak kavram alanı)

té- > *di-* > *de-* > *yi-* > *ye-* (ağız kavram alanı)

diz- (dizi) > *düz-* (düzgün) (toplanmış, bir arada olan, yığılma kavram alanı)

geç- > *geçe* (on geçe), *gece* (gece vakti) (zaman kavram alanı)

geç- > *göç-* > *kaç-* (bir yöne doğru hareket etmek kavram alanı)

gün (güneş) > *gön* (deri) (insan ve hayvanların güne/ güneşe maruz kalan kısmı)

kıs- > *kes-* > *küs-* (bağlantıyı, ilişkiyi koparmak kavram alanı)

oñ (sağ, sağ taraf, *doğru*), *ön* (karşı, *doğru*)

orda (merkez, şehir, saray...) > *orta* (TT. merkez) ~ *ordu* (TT. askerî birlik)

otağ > *odak* > *ocak* (merkez kavram alanı)

özge (ayrı, yabancı) *özgü* (ayrık, kendine has, kişiye özel, sıra dışı)

paşmak ~ *başmak* (< *basmak*): *ayakkabı* (*paş-* > *bas-*)

sı- > *sı-n-* > *sanç-* > *saç-* > *seç-* (kırmak, parçalamak, dağıtmak, bozmak kavram alanı)

ser- > *sür-* (yaymakla ilgili)

sız- > *süz-* (sıvıların ortaya çıkması ile ilgili)

sok- > *sak+la-* (yakın anlamlı) *sok-* > *sök* (zıt anlamlısı)

sun- > *sün-* (uzamak, uzatmak kavram alanı)

taban (< *dip* < *tüp*) > *tavan* (zıt anlamlısı) (bk. Tan, 2015: 865-876).

ten (insan için deri, dış) ; > *ton* > *don* (atlar için deri rengi; dış)

top (uk) *tep* (ik) (~ *depik*) ve *top* > *tüp* (dip) *tep-* > *tepe* (zıt anlamlısı)

toy (insanın genci) > *tay* (atın genci, yavrusu)

tut- > *tat-* (ağız kavram alanı) (*tut-ak* > *dud-ak*)

türe- > *töre-* > *üre-* (çoğalmak kavram alanı)

varmak (< *barmak*) > *parmak* (yön kavram alanı)

yağma – *yığma* (toplama, biriktirme kavram alanı)

yıldız ~ *yaldız* < *yaldır* (< *yaltur-a-mak*); *yaldır yaldır* parlamak (parlamak, ışık saçmak kavram alanı). Karaağaç, Türkçenin tarihsel ses bilgisi içerisinde *a* > *ı* değişiminin anlam

değiştirici özelliğine dikkat çekmiştir “yaldız ‘yaldız’ ~ ‘yıldız’” (Karaağaç, 2012a, s. 161). Kara, yıldız ve yıldır ilişkisini ele almıştır (Kara, 2011, s. 42-43).

yine [< yana< ET. yan- (dön-)] > gene (tekrar ve bağlanma ile ilgili); [ayrıca, yinele- (tekrar et-) yenile- (değiştir-)]

yok > yoğ/ yuğ > yoy- (dökmek, bırakmak, kaybetmek) (varlığın kaybolması kavram alanı)

Yukarıdaki sözcüklerin bazılarında sözcüğün tespit edilmiş olan ilk şekline göre ses değişimi yöntemi ile ortaya çıkmış diğer şekilleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak kimi sözcüklerde ilk şekli tespit etmek güç olduğu için Türkiye Türkçesindeki şekilleri esas alınmıştır. Burada gösterilmek istenenin sözcüklerin ilk şekillerinden çok ses değişimi neticesinde aynı kavram alanında bir birine yakın ya da zıt anlamlı sözcüklerin ortaya çıkması olduğu bu noktada göz ardı edilmemelidir.

Bu sözcüklerde isim ya da fiil köklerinden farklı eklerle türetilmiş olanlar yoktur. Aşağıdaki örneklerde ise ekleme yöntemi ile sözcük türetildiği görülmektedir: Kö- “bağlamak” buradan > kö-k, kö-m- “göm-”, kö-r- “tabî ol-”, kör “amâ, yani gözü bağlı”; To- “doy-”, to-d- “doy-”, to-k “tok, doymuş”, to-l- “>do-l-” sözcüklerinde kö- ve to- kökleri ile fiilden fiil yapan -m-, -d-, -l- ve fiilden isim yapan -k, -r ekleri kullanılarak yapım ekleri ile yeni anlamlı sözcükler türetilmiştir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 27-28).

Burada bir noktayı da belirtmek gerekmektedir. Türkçenin etimolojisi, ses ve şekil bilgisi il ile ilgili çalışmalarda, yukarıda görüldüğü üzere, ses değişimi yöntemine kimi sözcükler incelenirken dikkat çekilmiş, ancak çoğu zaman da ilgililer herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Örneğin Clauson, yukarıda ele alınmış olan sız- ve süz- sözcüklerini incelemiş fakat aralarında bir bağlantı olabileceği noktasına değinmemiştir (Clauson, 1972, s. 861).

Türkçedeki ses değişimi yönteminin nasıl bir sistem üzerine işlediği konusu ayrıca ele alınmalıdır. Bu konuda Kara Genel Türkçe İle Çuvaş Türkçesi arasındaki r ~ z, l ~ ş ses denkliliğinden, Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki ve yer yer Türkçenin tarihî ve çağdaş şivelerindeki ses düşmesi, türemesi, hece düşmesi, ikizleşme, sedalılışma, göçüşme vb. ses olaylarını esas alarak bir kökten ses değişimi ile ortaya çıkmış olan sözcükleri incelemiştir. Yukarıda bizim verdiğimiz örneklerde de ünlü ve ünsüz pek çok sesin değiştiği görülmektedir. Türkçenin ünlü ve ünsüzlerindeki değişimler tarihî ve coğrafi derinlik açısından çok geniştir (Özek, 2014, s. 70-vd.; Yalçın, 2013, s. 45-vd.). Bu nedenle hangi seslerin değişiminden çok bu değişim sonucunda sözcüğün yeni bir sözlükçül birim olarak ortaya çıkıp çıkmadığı noktasına dikkat edilmelidir. Yukarıda verilenler ile Clauson, Tietze ve Kara’nın incelemiş olduğu sözcükler ve bilgilerden bu sözcük türetme yönteminin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ile ağızlarında kullanılan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

1. Türkçede, ekleme, birleştirme ve örneksime ile birlikte dördüncü yol olarak “ses değiştirme yöntemi” de sözcük türetme yöntemlerinden biri olarak görülmektedir.
2. Ses değişikliği ile türemiş olan Türkçe sözcüklerin tespiti Türkçenin köken bilgisi çalışmalarında ve Türk lehçeleri arasındaki ses denkliklerinin tespitinde daha doğru sonuçlara ulaşılmasında yardımcı olacaktır.
3. Sözcük türetme yöntemleri ile sözlük hazinesini geliştirme yöntemleri ayrı ele alınmalıdır. Buna göre Türkçe için:

A- Sözcük türetme yöntemleri:

- 1- Ekleme [sözcük tabanlarına (kök ve gövdelere) yapım ekleri getirmek],

- 2- Birleştirme,
- 3- Örneksime
- 4- Ses değiştirme yöntemi(veya fono-semantik başkalaşma);
- B. Sözcük hazinesini geliştirme yöntemleri:
 - 1-Türetme [ekleme, birleştirme, örneksime, ses değiştirme],
 - 2- Derleme ve tarama,
 - 3- Ödünçleme,
 - 4- Eğretileme (deyimler, imgeler vb.),
 - 5- Özel adların varlık ya da kavram adı olarak kullanılması [röntgen, jilet (traş bıçağı), selpak (kâğıt mendil) vb.],
 - 6- Kısaltma (TDK < Türk Dil Kurumu, vb.)” şeklinde bir ayırım ve sınıflandırmaya gidilmelidir.

Kısaltmalar:

bk.: bakınız
 ET: Eski Türkçe
 TDK: Türk Dil Kurumu
 TS.: Türkçe Sözlük
 TT.: Türkiye Türkçesi
 vb.: ve benzeri
 vd. : ve diğerleri

Kaynakça:

- Aksan, Doğan, (1983), Sözcük Türleri, Ankara: TDK.
- Altaylı, Seyfettin, (1994), Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
-, (1995), Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Ankara: TDK.
- adali, Oya, (2004), Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Ahanov, Kaken, (2013), Dil Bilimin Esasları, (Aktaran: Murat CERİTOĞLU), Ankara: TDK.
- Aydemir, Adem, (2012), “*Türkçede Artzamanlı Sözvarlığı Boyutuyla: ‘Yazuk/Yazık’ Kelimesi ve Soydaşları Üzerine*”, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul: CI, sayı: 201, 129-154.
- Banguoğlu, Tahsin, (2000), Türkçenin Grameri, TDK, Ankara.
- Bayat, Fuzuli, (2008), Eski Türkçe Sözlük, İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Bilgin, MUHİTTİN, (2002), Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Clauson, Sir Gerard, (1972), An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford Universty Press, Ely House, London W.
- Eker, Süer, (2013), Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eren, Hasan, (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, Muharrem, (1994), Türk Dili, İstanbul: Bayrak.
- Erkman-Akerson, Fatma, (2008), Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış, İstanbul: Multilingual.
- Gabain, A. Von, (2007), Eski Türkçenin Grameri, (çev, Akalın, M.), TDK, Ankara.
- Hacieminoğlu, Necmettin, (1991), Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Huber, Emel, (2008), Dilbilime Giriş, İstanbul: Multilingual.
- Karaağaç, Günay, (2012a), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara: Akçağ.
-(2012b), Türkçe Verintiler Sözlüğü, Ankara: TDK
- korkmaz, Zeynep, (2009), Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi, Ankara: TDK.
- Özek, Fatih, (2014), Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler, Akçağ, Ankara.

-
- Şen, Serkan, (2016), Eski Uygur Türkçesi Dersleri, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Tan, Ali, (2015), “Türkçede Ortak Köklü Kelimelerde Anlam Farklılaşması: Tavan ve Taban Örneği”, Turkish Studies, Volume 10/4, Winter 2015, ss. 865-876.
- Tietze, Andreas, (2002), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Simurg, İstanbul.
- Toklu, Osman, (2003), Dilbilime Giriş, Ankara: Akçağ.
- Türkçe Sözlük, (2011), Ankara: TDK.
- Üçok, Necip, (2004), Genel Dilbilim (Lengüistik), İstanbul: Multilingual.
- Vardar, Berke, (2002), Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual.
- Yalçın, S. Kaan, (2013), Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler, TDK, Ankara.
- Yusuf, Berdak, Tulum, M. Mahir, (1994), Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi- Özbekistan Türkçesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

Notlar:

ⁱ Örnek verilmemiştir.

ⁱⁱ Karaağaç, heftal, haptal, heftalit açıklamasını yaparak sözcüğün Bizans kaynaklarında Ak Hunlar için kullanılan “Heftalit” sözcüğünden gelmiş olabileceğini düşünmektedir (bkz. Karaağaç, 2012b: 2).
